

בלב רגש

אסופת מאמרים

מאת

רפאל חסמן

מוסד הרב קוק · ירושלים

מתולדותיו

רפאל חסמן * נולד בעיירה קלם, ליטא, בח' במרחשון תרנ"ה (1894) להגאון ר' יהודה ליב חסמן, רב בקהלות ישראל, (ומפורסם על שם רבנותו בשטוצין ר' ליבצ'יק שטוצינר), ולטויבה-מלכה בת ר' אברהם יונה מקלם. התחנך על ידי אביו, שהיה מגדולי מחנכי הדור בישיבות בליטה ובישיבת חברון, ב"חדר מתוקן" שיסד במקום רבנותו הראשון בלודביגובה, שם למד אף לשון עברית ודקדוקה, תולדות ישראל וכן לימודים כלליים. ולאחר מכן בישיבת ראדין.

בשנת 1915 נעקרה המשפחה יחד עם רבבות יהודי ליטא, לרוסיה הדרומית, לוורוניזש, שם השתלם בתרבות הרוסית בספרות ובאמנות. שנות המהפכות 1917, 1918 מצאוהו ביקטרינוסלב, שם למד באוניברסיטה העממית, ובישיבה שבראשה עמד ר' אליהו מאיר פייבלזון מקופישוק שבליטה (מחבר ספרים מרעישים וחדשים באותה התקופה), ואף שימש מזכיר לרוסית אצל הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי שביתו שימש מרכז לרבנים ולבני תורה פליטים. אימי מלחמת האזרחים עברו על חסמן בעיר זאת, וחזר לוורוניזש. שם למד באוניברסיטת יוריב (שעברה לשם מאסטוניה) מדעי הטבע, ופילולוגיה. ב-1920 חזרה המשפחה לרוסיה וחסמן השתקע בקובנה, בירת ליטא. מאז 1921 עסק בעתונאות ב"אידישע שטימע" שבקובנה, תחילה כחבר מערכת ואח"כ כסגן עורך, ערך פרסומים שונים, ובתוכם "דאס אידישע ווארט" של "המזרחי". היה סופרם הליטאי של עתון "הארץ" בארץ ישראל ושל העתונים "טאג" ו"פארווערטס" שבניו יורק, ו"סיבודניה" הרוסי, בריגה. הרצה באוניברסיטה העממית בקובנה, על תורת העתונאות. בשנת תרפ"ט (1929) בקר בארץ ופרסם עליה סדרה של מאמרים. באלול שנת תרצ"ה, עלה לארץ והשתקע בה.

כשנתיים עבד במערכת "הארץ" וביסוד "הצופה" (תרצ"ח) עבר אליו, בתחילה כעורך לילה ומשנת תש"ה עד יציאתו לגמלאות — בתשכ"ח — כמזכיר המערכת. רבת-היקף היתה כתיבתו, על נושאים יהודיים וכלליים ובתוכם אף עסק בתרגום מאמרים מעתונות חוץ. לאחר יציאתו לגמלאות קבע מדור שבועי ב"הצופה" "מספרות העולם". תרגם את ספרו של האנס האובה "יפול מצדך אלף" ואת "יוהאן קאטנר" ו"הרופא והפילוסוף" של פרופ' פישל שניאורסאון, ו"האנטישמיות בברית המועצות" לס"מ שווארץ. היה חבר מערכת ספר "יהדות ליטא" (שלשה כרכים) ואת הכרך השני ערך חסמן. היה חבר הוועד של אגודת העתונאים בשנים הראשונות להווסדה. נפטר באור ליום ו' ה' בשבט תשל"ב. תנצב"ה.

• שם המשפחה היה לייבמן, ושונה לחסמן בגלל עסקי צבא, בימי הצאר הרוסי.

וורנוזש

... לובן שלג מסנוור. רעמת סוס אביר, רתום בעגלת־חורף רחבה ומעלה הבל לבן — ודממת שלווה עמוקה, קפואה־אחוזה בחישוקי כפור צורב.

כזאת נגלתה לעיני וורנוזש אז, בחורף 1916, ברדתי ממדרגות תחנת הרכבת הגדולה, אחוזת תרדימה וכאילו כבולת פיהוק גדול, שדחף באוויר הקפוא. זו היתה פגישתו הראשונה עם רוסיה הפנימית, עם "אמא־רוסיה" האמיתית, העצומה והעצובה — של בחור מִישראל, שזה עתה טולטל ונעקר משרשו, מן העיירה הליטאית, מבית אבא הרב, מהשיבה ומן הערגון הצורב והמתוק כאחד של שיחת המוסר האחרונה בצאת השבת.

מן הצפיפות והדחק והקטנוניות של עיירות ליטה וזאמוט; מן ההמולה וההתרוצצות והזרירות והעצבניות של סימטאות ווילנה ומינסק — ישר, בארבעים ושמונה שעות, לתוך מלכות הרחבות והגדלות, האיסיות והרישול קצב־חיים והשקפת־חיים, להעולם של "סע לאט — תרחיק בסוע".

מטורי חנויות עלובות ומאובקות, עם פנים דומעות של חנווני הצמוד לוגונית המלוכלכת ומסתכל־בוהה בדלף הטורד לאין תיכלה — נוכח דלתות־שערים של אולמ־ענק פתוחים לרווחה בעצם הקור, ו"קופיץ" (סוחר) רחב־גרם, הדור־זקן וגלוח־עורף, חבוש "כובע־אזניים" ונעול מגפיים חמים, עומד בפתח ומקדם פניו — אותך, הבחור הליטאי הפליט התועה ותוהה כחולם — ב"פּוֹלֵאוֹיטֶה" ו"איזוֹלֵטִייה" (בבקשה, הואיל־נא) והוא מוכן ומוזמן ליתן לך כל חפץ וכל סחורה שתרצה מבלי לשאול לעמך, ולמולדתך ולכתובתך, סומך על ה"הן" הסוחרי שלך, כשם שתוכל לסמוך עליו, שלא יפקיע את המחיר אף בפרוטה ולא ירמה אותך אף במשהו.

ועומד הוא, הרוסי האיתן ורחב־הפרצוף הזה בפתח החנות־האולם המלא וגדוש ולא תראה בו שום סימן של תגובה או סקרנות לנעשה בחנות של שכנו המתחרה, ללקוחות הנכנסים ויוצאים משם. כל כך רבה איתנותו ורחבות־בסיסו, כל כך עז בטחונו ושקטה נשימתו — הנשימה הרוסית הארוכה והעמוקה.

כה פתאומי ומוזעזע היה שינוי האקלים הנפשי ונוף ההווי. דומה, כאילו לפתע שונה קלסתר פני העולם, במקום פרצוף חרוש־קמטים ודולף־דמע — כדור עגול וחלק ועיניים לבנבנות־ערמומיות מחייכות לקראתך בעודף טוב־לב ובפיהוק רחב של "ני־ט־ווא!" מרגיע ומשובב.

*

וורנוזש — חמניות סביב לה. מרבד של חמניות עד קצה האופק. העיר — מרכז החרושת של שמן חמניות, וריחו של השמן ושל תוצרות־הלווי שלו נודף מרחוק

שער ב: פרקי ליטא

ברבעים שלמים וספוג בחצרות וורונזש וככרותיה. בתי-הבד של השמן ברובם סמוכים לטחנות-קמח ענקיות, והרחובות מסביב להם מכוסים תמיד אבקת קמח מנומר בכתמי שמן.

... בכיכר ניקיטין עומד לו הפסל של ניקיטין, משורר העוני והסבל של האיכר הרוסי. הוא יושב כשראשו שקוע בהרהורים, גיבט אל אדמת וורונזש הרתור-מולדתו, העיר מאזור האדמה והלחם של רוסיה הגדולה, של רוסיה במאה האחת, שעליה נאמר: "כאן — רוח רוסיה מנסרת, כאן — ריח רוסיה נודף". ופסל ניקיטין זה עומד במרכז של וורונזש העיר, הנוהה וקשור למוסקבה-האם בכל מסורתה, זכרונותיה וגיביה, העיר, שכמעט כל רחוב שני בה על מוסקבה יכולה: "בולשאיח מוסקובסקאיה", "מאלומוסקובסקאיה", סרדנייה-מוסקובסקאיה". העיר, השוכנת בטבור הטבעת של "ערי הלחם" הרוסיות הגרעיניות והעסיטיות מדורי דורות: טאמביב, קורסק, אוסטרוגוושק, בוגושאר, יילץ, זאדונסק, בורבור, וואלוויק, בוריסוליבסק, אוסמאן, בוטורלינובקה, קאלאטש ...

בוורונזש, כבכל עיר פלך רוסית בשנים ההן היו הישן והחדש משמשים בערבוביה. רחובות גדולים, מודרניים, בתי קולנוע — ממש ארמונות, בתי חרושת וטחנות גורדי שחקים, אבל כל אלה בטלו ברוב מכריע של בתי חומה ועץ נמוכים, ביער של "בצלי" כנסיות ירקרקים, מגדלי פעמונים ועמודי עץ נושנים של מערבולת חוטי הטלגראף והטלפון. אי-שם ברחובות צדדיים עוד היו פנסים-נפט גיהים את חשכת הליל.

הרי בית האוניברסיטה — ה"קאדטסקי קורפוס" לשעבר. בניין גבוה וארוך מאוד עם שמונה עמודים בחזית הראשית (העתקה מאוניברסיטת מוסקבה שברחוב מוחובה), ובו מבוך של מסדרונים ומדרגות וחדרים ואולמות תחתיים ושלישיים. ופרופיסור לכימיה זקן והדור-פנים, ששמו — בוגויאבלנסקי — הוא כל כך רוסי-פראבוסלאבי, מאיר פנים לסטודנט יהודי, שאינו רוצה להיבחן בשבת ונענה לו ברצון ומקבלו לבחינה ביום ששי — מחוץ לכל תורים והתקנות ... והימים — ימי ה"ריבולוציה" וה"קונטר-ריבולוציה", בין כניסת הגנרל הפורע מאמונטוב ותקופת שלטונו של החבר קארדאשוב, כשכל צעיר יהודי היה מוחזק בולשביק והפרופיסור הזקן, ככל האינטליגנציה הרוסית בתקופה ההיא, וודאי שהיה קונטר-ריבולוציונר מובהק ...

והרי ג'נה-העיר, "גורודסקאי סאד" רוסי-טיפוסי שבכל עיר-פלך רוסית, שטורי "בארישניות" (בתורות) מטיילים בו בצפיפות עקב בצד אגודל כשגודדי גימנאזיסטים, סמינאריסטים וסטודנטים נשרכים אחריהן; שפנסים-חשמל פזורים מפיצים בו עיגולי-אור דוהה בשבילים בודדים ומרופשים. וברכתי הגן, על הגדה הגבוהה של נהר וורונזש הצר, המתפתל אי-שם למטה — עומד פטר הגדול, פסל שחור וגבוה וכאילו משקיף-מפקח בעין זועמת-שליטה על אדמת רוסיה זו, על כיפות הכנסיות הירקרקות שם במורד, בגאיות וערוצים המרובים, שם, ב"מבואות וורונזש" של עכשיו, שרועמים בהם תותחי הטאנקים של הצר והאויב ...

הנה — יום בבניין קולנוע "אמפיר" המפואר. יום סגריר. מיטינג של ה"גורסובייט" (המועצה) המקומי. אפולוית באולם הענקי, המלא על כל גדותיו ויציעו קהל אלפים — חיילים, חיילים. סגוסים ארוכים מרופטים, בלוריות פרוצות, מגפיים מקומטים ומאובקים, ריח עטרן וזיעה ועשן סיגאריות, חגורות-כדורים שלובים על החזה ואקדחים-נאגאנים" בכיסים הרחבים, מלחים בכחול — "הפאר וההדר של הריבולוציה הרוסית", והחבר בוגוסלאבסקי הניבן, היהודי מהומל בכל העויותיו ורמ"ח אבריו, זורק מהבמה — מתחת לראשי לנין וטרופקי שעל הבד האדום — אמרות-פצצות לתוך החלל המלא קטורת עשן ומתיחות-סערה. והרגשת: כאן, לפניך ולעיניך, נעשית הריבולוציה האוקטוברית, כאן הפאתוס ובית-היוצר שלה.

והנה — "חליבנאיה פלושטשאד" (כוכר הלחם), שוק עגול, מרופש רפש וזבל רחני קדמוני, שאין מפנים אותו לעולם. עגלות רוסיות קטנות של איכרי הסביבה. בתי-ה"טשאינייה" (פתוחים לרווחה, שהבל ה"סאמבארים" (המיחמים) והקומקומים הרווחים וריחות של בירה ושל כרוב חמוץ עולים מהם. כאן, ב"טשאינייה", יושבת "אמא-רוסיה". איכרים וסוחרים בעלי זקן ושערות סרוקות ומשוחות בשמן. וערפים להם אדירים ומגולחים, הבולטים מבין צווארון ה"פודדיבקה" הנמוך. יושבים הם בפישוק רגליים ומחזיקים בשתי ידיהם את התחתית המלאה תה רותח, לוגמים באיטיות וביישוב הדעת, בגילגול עיניים חסודות, כשהבל תהה מאדים את פניהם המיוזעות ומפעם לפעם הם מקנחים את זרמי הזיעה במגבות המיוחדות לכך, ממש ככתוב: "טשאי ס'פולוטנצם" (תה עם מגבת).

והנה רחוב ווונסנסקאיה השקט, השוכן לבדד ושרוי תמיד בדומיה, גשרי לבנים אדומות עוברים בו על פני ערוצים, וצלילי פעמונים נוגים מרחפים כאן תמיד בצל אילנות עתיקים, והצלילים מתמוזגים עם הדי צלצולים רחוקים מעשרות כנסיות וורוניזש שבכל גבעותיה, בקעותיה ופרבריה והחלל כולו כאילו רווי צלילים וגניחות מעולמות שעברו ושקעו.

בוורוניזש הרוסית-הפראבוסלאבית הזאת היו גם יהודים. קיבוץ יהודי צעיר היה שם עוד מלפני המלחמה העולמית הראשונה. אלה היו סוחרים ובעלי מלאכה מה"גילדה" הראשונה והשנייה, סוכנים, מדופלמים ואנשים שונים, שהצליחו להסתנן מבעד לחומת ה"טשרטא אוסיידלוסט" (תחום המושב) הצארית. יהודים אלה בחלקם נטמעו בין הרוסים והיו כמוהם (אם כי מועט היה מספר המשומדים ממש) וברובם היו יהודים נאמנים, מהם גם ציונים וחרדים, ואף בית-כנסת גדול ובנוי לתפארה התנוסס בקצה הרחוב הראשי. לא היה אז כל זכר לאנטישמיות מצד הרוסים תושבי העיר, שבעצם לא ידעו יהודי מהו ולא הרגישו בקיומם המיוחד של היהודים בעירם. וגם בבוא זרם הפלטים היהודים בימי "גירוש יאנושקוויטש" מארצות הבאלטיקום ונסיגת הרוסים מפרוסיה המזרחית — לא

נתקלו הפלטים בוורוניזש בשום גילויי שנאה, להיפך: הם התערו בחיי העיר ונתקבלו בסבר פנים יפות ובהכנסת אורחים רוסית-טיפוסית.

עם בוא ימי הזוהר של הריבולוציה הפיווראלית וההתעוררות העצומה בכל רחבי היהדות הרוסית — התחילו מפכים ומתארגנים בוורוניזש חיי קהלה יהודיים. צצו והתגבשו מפלגות ואגודות ומחלונות בית-הכנסת הגדול והשומם התחילו בוקעים לחלל "בולשאיא מוסקובסקאיה" קולות חדשים מוזרים, שבחלל וורוניזש הפראבוסלאבית לא נשמעו מעודה: "הוי, הוי, הוי, אמר רבא" התנגן בהתרפקות וגעגועים מפי עשרות אחדות של בחורי ישראל, שגלו מסלובודוקה וממיר ומשטוצין עירי והתגלגלו דרך מינסק לוורוניזש הרחוקה והזרה לשמוע תורה ומוסר מפי אבא מורי, ז"ל, שלכל מקום שגלה — גלו תורה ויראה עמו. אף בוורוניזש, מבלי לקבל איצטלת רב או מו"ץ, היה מיד, בתוקף אישיותו וחכמתו המוכרת, לרוח החיה, ליועץ ומדריך בציבור היהודי הרב-פרצופי בעיר הגויים הזאת. שיתף פעולה, אף התווכח ורב עם הציונים והבונדאים והקומוניסטים למיניהם ב"וועד הקהלה" החדש, אף השליטים-הבולשביקים בשנות הזעם הראשונות של ה"קומוניזם הצבאי" כיבדוהו ולא נגעו בו לרעה.

בית יהודי מרכזי בוורוניזש היה אז גם ביתו של השו"ב ר' לייב שיף, ז"ל, יהודי הדור-פנים, למדן ומכניס אורח, שבניו ובנותיו דיברו רוסית עסיסית ודקדקו במצווה קלה כבחמורה. חתנו, זאב סלאווין, למדן ומשכיל רוס, הלך בדרכיו והיה העסקן החרדי היחיד בוורוניזש. עם שיבת המוני הפליטים למולדותיהם בליטה ופולין המשיך סלאווין בחילופי מכתבים עם אבא, ז"ל, בפולין וזכורני, שמתוך מכתביו נשמע תמיד קול נהי וכמיהה של יהודי ירא שלם, שנתקל בין הגויים ונפשו חרדה לשלום נשמתו היהודית ולעתידם היהודי של משפחתו וילדיו.

כזאת היתה וורוניזש, "עיר-הצומת החשובה מזרחה לדון", בלשון הטלגרמות של ימינו הטראגיים. צר לי עליך, וורוניזש החביבה, הדשנה והעסיסית, הרוסית כל כך, שהיד הטיבטונית הטמאה, יד הצר והאוייב של המין האנושי, הגיעה גם לשעריך.